

---

## ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

---

Руда О. Г.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-554-9-31>

### ВСТУП

В ієрархії суб'єктів державної мовної політики – як статусної, так і корпусної – чільні позиції посідають державні інституції, що визначають її засади шляхом законодавчої діяльності, безпосередньо втілюють її приписи, контролюють мовнореформаторські заходи тощо. Та мовне облаштування в Україні має свої особливості: активну участь у розв'язанні мовних проблем у країні нарівні з центральними та місцевими органами влади, урядовими структурами, дослідницькими й освітніми установами, засобами масової інформації бере широка громадськість. Це пов'язано із ситуацією двомовності у країні, за якої велика кількість громадян має складнощі з мовною ідентифікацією, що корелюють із етнічною, ідеологічною, культурною, конфесійною і політичною невизначеністю. До того ж простежується зв'язок такого стану справ із непослідовною мовною політикою всіх керівних еліт навіть за часів незалежності, а бувало, що й повним розворотом курсу мовного будівництва.

Громадська активність в Україні – як індивідуальні, так і колективні ініціативи, спрямовані на утвердження статусу української мови як державної, її повноцінний поступ поряд із вільним розвитком мов національних меншин, а також на зміни мовних практик – є без перебільшення локомотивом мовного будівництва в межах реалізації ідеї української державності. Адже в державі, яка обрала демократичний шлях розвитку, саме запити громадянського суспільства формують панівний дискурс у всіх сферах життя, тим паче в освіті та культурі; будь-які законодавчі новації й виконавчі зусилля мають ґрунтуватися на ідеях, що пройшли горнило суспільного обговорення. А фокусування уваги суспільства на питанні про роль і місце мови в його житті пояснюється тим, що мова належить до найважливіших атрибутів державності, разом з тим є духовною цінністю з реєстру загальнолюдських. Від проголошення незалежності для більшості народів розпочинається період фактичної деколонізації, яка передусім

втілюється у вимозі надання рідній мові її природних прав: розвитку освіти й науки рідною мовою, створення національних терміносистем, споживання культурного та інформаційного продукту, отримання послуг рідною мовою. За відсутності відповідної державної політики цей обов'язок, як і в багатьох інших сферах суспільного життя, береться виконувати громадянське суспільство. «Посилення позицій громадського сектору при взаємодії із державною владою вимагає не тільки критично налаштованої діяльності, але й готовності розділити і роботу, і відповідальність»<sup>1</sup>.

Мовні активісти можуть бути важливими учасниками мовного менеджменту в державі. Попри те що їм бракує владних повноважень для безпосереднього запровадження змін, вони володіють інструментами лобювання, поширення ідеологій, переконання та залучення. «Зрештою, повноцінним учасником мовного менеджменту може стати і пересічний громадянин – вдалий пост у Facebook в інформаційному суспільстві часом здатен переконати більше, ніж довга парламентська промова»<sup>2</sup>.

Метою цієї розвідки було простежити передумови активізації громадської активності у мовній сфері в різні періоди становлення Української держави, виокремити її форми та головні орієнтири, зокрема з'ясувати, як в умовах повномасштабної російсько-української війни відбувається інституалізація та віртуалізація мовних ініціатив громадянського суспільства. Для цього було вивчено наукову літературу з теми, а також за допомогою комплексу спеціальних лінгвістичних методів – контент-аналізу, інтегративного і критичного дискурсивного аналізу – проаналізовано доступні в онлайн-просторі тексти, які відображають дискусії, що виникають довкола порушуваних питань мовного життя в Україні.

## 1. Становлення громадського руху за утвердження української мови як державної в Україні

Найяскравіше оприявнюється практика мовного облаштування за активної участі широких верств громадянського суспільства в періоди становлення й розбудови держави, кардинальної зміни державного чи то суспільного устрою, змін суспільного договору та системи національних культурних цінностей – «на гребені тієї соціальної хвилі,

---

<sup>1</sup> Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 грудня 2013 р.) / упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк; за заг. ред. О.А. Корнієвського. Київ: НІСД, 2014. С. 5.

<sup>2</sup> Трач Н. Мовний менеджмент по-українськи // Українська правда. 30.01.2027. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/01/30/222333>.

що узвичаєно називати революцією»<sup>3</sup>. Процеси та події, пов'язані з утвердженням української мови як державної, що відбувалися в роки зміцнення української незалежності та посилилися в умовах російсько-української війни – гострі суперечки в суспільстві про право та обов'язок використовувати в публічній сфері державну мову, протистояння політичних сил навколо мовного питання тощо – повертають нас до дискурсу часів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР, коли відбулася «разюча, а багато в чому й вирішальна», за словами Ю. Шевельова, зміна статусу української мови. У своїй праці «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус» вчений одним із незаперечних здобутків української мови періоду Української революції (1917–1920 рр.) називає «поширення її в ділянці урядових і громадських зносин»<sup>4</sup>.

Тоді, як зауважує О. Данилевська, мовнореформаторська діяльність здебільшого була ініційована не вищим чиновництвом або партійною бюрократією, а пересічними громадянами – школярами та студентами, їхніми батьками, лікарями, військовими, митцями та науковцями<sup>5</sup>. Громадські організації (Українське учительське товариство, Київські лекторські курси, спеціальні комісії, в тому числі термінологічні, як-от при Головній військово-ветеринарній управі та Міністерстві шляхів), окремі громадяни, колективи установ і підприємств брали активну участь у здійсненні мовної політики у часи гетьманату П. Скоропадського – причому їхні рішення органи влади брали до уваги. Ба більше, навіть таке питання, як мова друкованого видання, розв'язувалося шляхом проведення анкетування читачів<sup>6</sup>. Аналізуючи архівні документи, матеріали тогочасної періодики, дослідниця доходить висновку про прямий зв'язок між змінами мовної реальності й масовим суспільним рухом, який за своєю суттю був революційною активністю учасників мовнореформаторських процесів: «<...> у функції суб'єкта мовної політики тих років варто розглядати громадську активність, розбурхану революційними подіями та стимульовану діяльністю української преси»<sup>7</sup>. Після зміни політичної ситуації (встановлення на українських теренах радянської влади) мовна політика якийсь час продовжувала зберігати свій вектор, що мало вияв у політиці «українізації» 1920-х рр.

---

<sup>3</sup> Данилевська О.М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. Київ, 2009. С. 3.

<sup>4</sup> Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. С. 61.

<sup>5</sup> Данилевська О.М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. Київ, 2009. С. 4.

<sup>6</sup> Там само. С. 5.

<sup>7</sup> Там само. С. 34.

Хоча УРСР і мала низку національних і державних атрибутів, проте здійснювалися заходи, спрямовані на те, щоб зробити українську мову і культуру другосортними – як шляхом нищення українського селянства, кооперативів, інтелігенції, священників у 1930-ті рр., так і методами тотального тиску, залякувань та обмежень у повоєнні післясталінські роки<sup>8</sup>. На ґрунті несприйняття системи в 1960-ті сформувалася суспільна група шістдесятників і дисидентський рух як його напрям. Клуб творчої молоді «Сучасник», кілька квартир-«клубів», самодіяльних хорів і людей, які входили в цій нестійкій соціальній утворенні, що їх згодом почали називати шістдесятниками, склали культурно-ідеологічну опозицію системі, причому опозицію індивідуальну, а відтак неоднорідну<sup>9</sup>. Та об'єднувало ці індивідуальні форми активізму прагнення до творення української культури на основі національного досвіду й рідною мовою. Зокрема, в лютому 1963 р. у Києві відбулася конференція з питань культури мови, більшість учасників якої вимагали визнати українську мову урядовою в шкільництві, державних на громадських установах<sup>10</sup>. Підсумком різноаспектної діяльності, за яку владний режим упосліджував членів цієї соціальної групи, став один із найпомітніших документів шістдесятництва (поширюваний на українських теренах як самвидав) «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби<sup>11</sup>, присвячений мовному питанню в УРСР.

Відродження наприкінці 1980-х рр. Товариства української мови ім. Т. Шевченка («Просвіти»), що підносило українську мову як соціальний символ Української держави, стало предтечею процесів суверенізації. Тоді ця громадська організація налічувала пів мільйона членів, брала активну участь в усіх всеукраїнських і місцевих політичних заходах, розпочала видавничу діяльність, організовувала круглі столи за участю представників уряду, присвячені впровадженню у всі сфери життя суспільства статті 10 Конституції України (1996 р.), яка закріплювала державний статус української мови.

Активізація державотвірних процесів визначила початок інституціалізації активності громадян у мовній сфері, а саме створення культурних і мистецьких осередків із виразною позицією щодо мовного питання, долучення громадських угруповань до політичних

---

<sup>8</sup> Зарецький О.В. Офіційний та альтернативний дискурси: 1950–80-ті роки в УРСР. Київ, 2003. С. 81.

<sup>9</sup> Там само. С. 83.

<sup>10</sup> Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови IX–XX ст. Київ: «К.І.С.», 2020. С. 124.

<sup>11</sup> Дзюба Іван. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 1998. 276 с.

проектів (як-от «Народний Рух України»), що мало на меті посилити вплив суспільства на рішення владних органів різних рівнів.

Після проголошення незалежності в державі було створено необхідну законодавчу базу, що закріпила українську мову в статусі державної – мови центральних каналів телебачення, реклами і вивісок, державної служби, освіти, органів влади. По суті, було запущено механізм дерусифікації, щоправда, без прямого адміністративного тиску й заохочення, які б могли забезпечити перехід до використання державної мови в перелічених сферах. Усі українські уряди незалежної України намагалися зберігати статус-кво у мовній політиці, не роблячи конкретних кроків мовного планування і мовного регулювання, негласно погоджуючись із ситуацією фактичної двомовності, яка панувала. Комплексний аналіз мовної дійсності в Україні дав підстави дослідникам оцінювати мовну політику в державі як «помірковано-обережну і недостатньо послідовну з прагненням до уникнення радикальних заходів»<sup>12</sup>. Навіть так звана «помаранчева влада», яку в російському та проросійському українському наративі звинувачували в «насильницькій українізації», спромоглася лише на підписання в останні дні каденції Президентом В. Ющенком указу «Про Концепцію державної мовної політики», який міністр освіти й науки, молоді та спорту України Д. Табачник рекомендував наступному Президенту України В. Януковичу скасувати. В такій ситуації невизначеності курсу держави в розв'язанні мовного питання дослідники, беручись прогнозуючи розвиток мовної ситуації в Україні, пов'язували майбутнє української мови з активністю громадських організацій та засобів масової інформації<sup>13</sup>.

Дослідження політологів, проведені в перші роки незалежності держави, засвідчили дві основні орієнтації, що їх поділяло населення України. Першу умовно називали «українською», другу – «радянською»<sup>14</sup>. У культурній сфері перша характеризувалася наданням переваги українській мові в приватному спілкуванні й освіті, ідентифікацією з українською культурою, а друга – спілкуванню переважно російською мовою за теоретичного визнання рівноправ'я мов. Попри різне осмислення причин і обставин білінгвізму антагоністів у мовному питанні («українофільний» та «русофільний»

---

<sup>12</sup> Тараненко О.О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*. 2003. № 2–3. С. 40.

<sup>13</sup> Там само.

<sup>14</sup> Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины // Київський центр політичних досліджень і конфліктології «Аналітик». URL: <http://www.analitik.org.ua/publications/joint/3dd2502a/3dd2594f/>.

дискурси та їхні радикальні й толерантні версії<sup>15</sup>) об'єднувала незадоволеність мовною ситуацією в державі. Прихильники так званого «мовного компромісу» осердя мовної проблеми в Україні вважали відсутність законодавчо визначеного статусу російської мови у фактично двомовній країні. Ця настанова була відображена в риторичі проросійських політиків і «експертів» щодо дискримінації, утисків мовних груп, заборони спілкуватися рідною російською мовою в публічному та приватному житті. Зусилля поборників повноцінного утвердження української мови в державі нарікали на те, що всупереч деклараціям про захист української мови не було випрацьовано конкретних механізмів контролю за впровадженням державної мови у всі сфери, не було передбачено відповідальності за недотримання мовного законодавства. Закидалася владі і відсутність механізму державного протекціонізму українській мові в галузях книговидавництва, засобів масової інформації, масової культури тощо.

Ці два суспільних запити зумовили виникнення на українській політичній арені сил, у програмних пунктах яких були відображені мовно-культурні орієнтири соціуму. Політики з різних ідеологічних таборів акцентували на вирішальному слові народу в розв'язанні мовного питання. Громадську думку намагалися представити одночасно і в науковій формі, яку надавали їй інститути опитувань і політологи.

На повну силу прозвучав голос громадськості у 2012 р., напередодні та після прийняття в парламенті Закону України «Про засади державної мовної політики» авторства С. Ківалова та В. Колесніченка та його підписання Президентом України В. Януковичем. І хоча його співавтор, депутат від «Партії регіонів» В. Колесніченко, аргументував потребу провести ревізію мовного законодавства запитом суспільства (нібито на його підтримку було прийняті десятки резолюцій, заяв, декларацій різноманітних зборів, наукових та міжнародних конференцій), громадськість була налякана перспективою обмеження функціонування української мови в майже усіх сферах життя із застосуванням для цього наявних можливостей тиску державної машини влади під приводом захисту «прав російськомовного населення». Ще більше непокоїло суспільство формування структури нової ідеології, заснованої на фіксуванні й реалізації регіональних особливостей мовної ситуації.

---

<sup>15</sup> Черненко Г., Шумлянський С. Навколомовні дискусії в новітній Україні. *Схід / Захід: іст.-культ. зб.* Вип. 16–17. Нео-анти-колоніалізм vs нео-імперіалізм: релевантність постколоніального дискурсу на пострадянському просторі / за ред. Г. Грінченко, Т. Дзявевич; Східний інститут українознавства ім. Ковальських та ін. Харків: «НТМТ», 2013. С. 102–122.

Події того періоду довкола питання мови<sup>16</sup> викликали до життя численні звернення, відкриті листи, заяви окремих громадян, культурних, громадських, наукових і навіть церковних діячів до вищих посадових осіб. Занепокоєння й обурення підписанням і оприлюдненням мовного закону висловили Спілка офіцерів, Асоціація українських адвокатів Америки, представники кримськотатарського народу та ін.

Протидія громадськості зміні курсу в мовному облаштуванні України полягала не лише в публічних виступах і заявах, а й у діях. Так, напередодні внесення на голосування в парламент сумнозвісного законопроекту Колесніченка-Ківалова тодішній народний депутат від О. Доній висловився так: *«Я вважаю, що тут повинна бути не стільки і не тільки реакція опозиції, а й спротив з боку громадянського суспільства. <...> Повинні бути як вуличні протести, акції інтелектуального спротиву, у тому числі через мобілізацію інтелектуалів, так і на політичному рівні»* (Іb.ua, 14.05.2012). Тож численні мітинги й інші протестні акції стали реакцією суспільства на мовнореформаторські дії та заяви владної партії (як-от акція під стінами парламенту «Врятуй свою мову!» 24 травня 2012 р., безстрокова акція протесту біля Адміністрації Президента України та на Майдані Незалежності в день прийняття законопроекту; мітинги на захист української мови у Запоріжжі, Харкові, Луганську та інших містах). У Львові кілька тисяч людей взяли участь у народному віче на захист української мови, яке стало початком всеукраїнської акції «Українська хвиля». Кампанія на захист української мови вийшла і на міжнародний рівень: проект закону засудили діаспорні організації Українська всесвітня координаційна рада, Українська громада Австралії, Світовий конгрес українців, Асоціація українських правників Америки тощо. Протестні акції під посольствами та консульствами України відбулися в країнах Америки та ЄС. Українське відділення міжнародного хакерського угруповання Anonymus розмістило на YouTube звернення до громадян України підтримати акцію протесту проти мовної політики влади і повідомило про підготовку DDoS-атак на сайти державних органів. На численні акції протесту завітали відомі письменники, актори, музиканти – лідери громадської думки закликали людей до активних дій. Події літніх місяців 2012 р. отримали назву «Мовний майдан»<sup>17</sup>, яка підкреслює роль громадськості в процесах навколо прийняття мовного закону.

---

<sup>16</sup> Руда О.Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2012. С. 225–230.

<sup>17</sup> Мовний майдан // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Мовний\\_майдан](https://uk.wikipedia.org/wiki/Мовний_майдан).

До обговорення зміни мовного законодавства долучилися блогери й рядові користувачі інтернету. У мережі обговорювалися перипетії прийняття законопроектів, диспозиція політичних сил, лунали інвективи на адресу співгромадян тощо. Оцінки мовного протистояння були, безумовно, різними. Спостережене наростання агресії в комунікації учасників віртуальної спільноти як наслідок використання комплексу маніпулятивних прийомів так званими «тролями», найпоширеніші з яких – подання неправдивої інформації, перекручування фактів, заангажована інтерпретація, приписування прихованих цілей, спекулятивна аргументація, видавання міфів за реальні факти, акцентування на відмінності, неможливості порозумітися між групами населення, поділеними за мовним і регіональним принципами та ін.<sup>18</sup>

*Лише трохи менший за потужністю суспільний резонанс викликало громадське обговорення нового правопису. Коли Українська національна комісія з питань правопису у 2018 р. розмістила на сайті Міністерства освіти і науки проєкт нової його редакції, соціальні мережі вибухнули шквалом умотивованого і невмотивованого обурення. «Упродовж кількох днів на правопис не сварився хіба що лінивий. <...> Охочі посперечатися про мову одразу ж розділилися на два великі табори: категоричні противники "повернення архаїзмів" і затяті апологети "повернення до скрипниківських першоджерел". Окремо згуртувалися прихильники тези "навіщо це все, нема на що більше податки витратити" і вічні скиглії "і так усі безграмотно пишуть, а тепер узагалі усе пропало"»<sup>19</sup>. Спротив правописним змінам інтернет-користувачі аргументували відомою низкою причин, чому «мова не на часі»: війною, економічною ситуацією в країні, ситуацією у сфері освіти, неподоланою неграмотністю у суспільстві, неготовністю населення до будь-яких мовних змін, іншими нерозв'язаними проблемами в гуманітарній сфері. Впровадження нових правописних норм трактувалося як вияв недемократичності процесів у державі, аж до ознак тоталітаризму. За кілька років правописні зміни пройшли випробування мовною практикою: деякі з них легко були засвоєні українцями, а деякі досі є предметом критики й бурхливих обговорень досі.*

Винесення обговорення суто лінгвістичних питань на рівень громади, на наше переконання, було незваженим рішенням уряду. Згодом на онлайн-платформі «Вигук» розпочався фаховий диспут навколо запропонованих Українською національною комісією з питань

---

<sup>18</sup> Руда О.Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2012. С. 179.

<sup>19</sup> Акуленко А. Щоб вовки ситі, а кози – цілі: що написали в проєкті Українського правопису // INSIDER. 19.08.2018. URL: <http://www.theinsider.ua/art/5b794b602526b>.

правопису змін, що вважаємо кроком уперед в організації суспільного обговорення мовних питань.

У другій половині 2010-х рр. набирає обертів інституалізація громадських ініціатив – їхній поступ від мовного активізму окремих громадян або груп людей до створення масштабніших проєктів культурологічної чи правничої спрямованості, спроможних рухів на захист української мови, що серед іншого засвідчує формування громадянського суспільства.

## 2. Громадський рух за посилення позицій державної мови сьогодні

У подіях 2013–2014 рр. на Майдані Незалежності в Києві (Революції Гідності) головну роль зіграло громадянське суспільство. За словами М. Лациби, «Майдан створили громадські організації, журналісти, митці, ті, кого називають представниками креативного класу, люди, які думають, творять, які не бачать для себе майбутнього у тій державі, яку побудувала чинна політична еліта»<sup>20</sup>. Ці події сформували новий тип громадянської ідентичності з особливою мовною репрезентацією<sup>21</sup>, чіткими уявленнями про те, який курс гуманітарного розвитку має взяти Україна, та впевненістю у своїх силах впливати на порядок денний у державі. Поряд із дискусіями про політичні, соціальні й економічні зміни у країні спільнота Майдану вела обговорення й мовного питання, зокрема в межах «Вільного університету», де проходили публічні лекції науковців, активістів, митців. У постмайданний період однією зі змін у змісті української ідентичності стало більше поцінування титульної мови як національної подібно до інших національних атрибутів, як-от гімну та прапора<sup>22</sup>. Найбільш активна частина українського суспільства вимагала від керівництва держави навести нарешті лад у мовному законодавстві, надавши реальному, а не суто декларативному підтримку українській мові. Пришвидшення процесів лінгвальної та культурної деокупації України перетворилося на гостру потребу з огляду на появу у 2014 р. уже реального, а не лише гібридного фронту у східних регіонах.

---

<sup>20</sup> Лициба М. Розвиток відносин між владою та суспільством в Україні: від еволюції до революції. *Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 грудня 2013 р.) / упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк; за заг. ред. О.А. Корнієвського. Київ: НІСД, 2014. С. 15.

<sup>21</sup> Трач Н. Разом – сила! Риторика українського спротиву. Соціолінгвістичні есеї. Київ: «Кліо», 2015.

<sup>22</sup> Кулик В. Мова й ідентичність в Україні після Євромайдану. *Наукові записки ІнЕНД ім. І.Ф. Курса НАН України*. Вип. 2 (82). С. 90–103.

Зусилля громадськості й проукраїнських політичних сил не були марними: після перипетій зі скасуванням Закону України «Про засади державної мовної політики», тривалого розгляду цього рішення Конституційним Судом України у 2019 р. нарешті було прийнято Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», покликаний утвердити державний статус української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Завдяки зусиллям громадських активістів упродовж 2020–2021 рр. були скасовані всі рішення органів місцевого самоврядування про функціонування регіональних мов на території Дніпропетровської, Закарпатської, Запорізької, Луганської, Одеської і Чернівецької областей. Поступово здійснювалися інші політичні кроки з розширення українськомовних практик в Україні: запроваджено квоти для українськомовного продукту на радіо й телебаченні, простимульовано розвиток кіноіндустрії та книговидання, унормовано використання державної мови у сфері обслуговування та торгівлі. Зрештою, впроваджено інститут Уповноваженого із захисту державної мови – спеціальний орган з мовної політики, наділений функціями контролю за виконанням мовного законодавства. «Цю, протяжністю у десятиліття, боротьбу можна назвати проектом пасіонаріїв, котрі в 1990–1991 роках не просто мріяли, а нестримно прагнули і діяли з метою негайної побудови України як європейської держави зі своєю відродженою мовою та культурою»<sup>23</sup>, – написав Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень. Ці зміни в мовній ситуації в Україні відобразили завершальний етап інституалізації мовного активізму, його перехід від переважно стихійних форм до більш організованої діяльності.

У книзі Л. Масенко «Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні» висвітлено процеси самоорганізації мешканців зросійщених міст у захисті своїх прав на отримання інформації і побутових послуг державною мовою, виникнення локальних осередків українськомовного спілкування в цей період. Із потужним громадянським суспільством, об'єднанням усіх конструктивних сил української спільноти дослідниця пов'язувала надії на подолання тих великих загроз, що постали перед державою<sup>24</sup>.

Тиску громадськості, а не суто прозорінню завдячуємо зміною риторики вищого керівництва, а отже, й курсу мовного облаштування

---

<sup>23</sup> Кремень Т. Мовний Майдан, який розпочався 10 років тому, триває дотепер // LB.ua. 08.07.2022. URL: [https://lb.ua/blog/taras\\_kremin/522571\\_movniy\\_maydan\\_yakiy\\_rozpochavsya\\_10.html](https://lb.ua/blog/taras_kremin/522571_movniy_maydan_yakiy_rozpochavsya_10.html).

<sup>24</sup> Масенко Л. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні. Київ, 2020. С. 174.

життя держави. П'ятий Президент України П. Порошенко, який обійняв найвищу державну посаду із гаслом «Єдина країна – Единая страна», на наступні президентські вибори вже йшов із гаслом «Армія! Мова! Віра!». За півроку до виборів глави держави по великих містах було встановлено білборди «Державна мова – запорука єдності» за підписом президента. Громадські діячі й науковці з обережним оптимізмом оцінювали таку рішучість влади, адже в Україні питання мови традиційно було темою для відточування прийомів демагогії: красивих популістських гасел, нездійснених обіцянок.

Команда Президента В. Зеленського в мовному питанні сповідувала «центристську», за словами головного політтехнолога президентської кампанії Д. Разумкова, позицію. Заяви чинного глави держави, висловлені міркування представників політичної сили «Слуга народу», законодавчі ініціативи народних депутатів від партії влади свідчили про наміри втілити ідею «ревізії» в мовно-культурному житті країни («навести порядок», за словами В. Зеленського). Та повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. змінило бачення гуманітарних засад побудови держави. Щоденні вечірні звернення Президента, якщо і звучали спочатку російською, то обов'язково з ремаркою «звернення до громадян інших країн» або у разі заклику до російських військових, а не до російськомовних жителів України, як це було раніше.

Збройна агресія сусідів пришвидшила впровадження законодавчих та адміністративних рішень у мовній сфері: в парламенті підтримано запровадження іспиту з української мови для здобуття громадянства України; уряд ухвалив низку документів<sup>25, 26, 27</sup> на його виконання положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»; місцеві органи влади ухвалювали рішення про зміни найменувань топонімів і міських об'єктів; громади

---

<sup>25</sup> Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text>.

<sup>26</sup> Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 р. № 141-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-2024-%D1%80#Text>.

<sup>27</sup> Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 березня 2024 р. № 243-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2024-%D1%80#Text>.

затверджували програми розвитку та функціонування української мови як державної.

Військова агресія північного сусіда суттєво посилила настрої в суспільстві, спрямовані на максимальний культурний відрив від Росії і державної мови цієї країни як засобу ведення війни. Війна стала каталізатором усвідомлення владою і всім суспільством значення мови для самого існування держави. Цьому сприяв потужний громадський рух, спрямований на посилення позицій державної мови та унеможливлення повернення до будь-яких компромісних позицій у мовному питанні. Громадські мовні ініціативи у природний спосіб вросли у волонтерський рух, що став масовим в Україні під час війни.

Мовні активісти та волонтери стали натхненниками рішучих кроків у мовній сфері, подразниками, які підтримували високий рівень навколомовних дискусій. Будь-які законодавчі ініціативи, які містили загрозу позиціям української мови як державної в Україні, стикалися із потужним громадським спротивом. Так було, наприклад, із нормами законопроекту «Про застосування англійської мови в Україні», а саме із ідеєю замінити обов'язковий український дубляж іноземних фільмів титруванням – представники різних сфер бізнесу і лідери думок висловилися проти цієї ініціативи, яка в перспективі суттєво обмежила б право громадян на отримання послуг державною мовою, призвела до звуження функціонування державної мови у кінематографі. Дуже швидко цю норму вилучили із законопроекту.

У публічному просторі зросла кількість навколомовних ініціатив, волонтерських проєктів – як індивідуальних, так і колективних, – скерованих на популяризацію і вивчення державної мови. В усіх регіонах України відкривалися безоплатні курси української мови, розмовні клуби, навчальні проєкти, проводилися публічні лекції. Загалом від початку повномасштабного вторгнення станом на кінець 2003 року було організовано понад 500 майданчиків, які безкоштовно допомагали вивчити й вдосконалити державну мову<sup>28</sup>. Також мережу мовних курсів та розмовних клубів організували українські громадяни, які тимчасово виїхали у країни ЄС та Америки. Наприклад, проєкт «Єдині» Ініціативи «Навчай українською!» поставив за мету допомогти мільйону людей перейти на українську до кінця 2024 р., відкривши волонтерські розмовні клуби в онлайн- і офлайн-форматі. «Важливу роль у цьому державницькому проєкті відіграють

---

<sup>28</sup> Про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2023 році: річний звіт / Уповноважений із захисту державної мови. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/storage/app/sites/14/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%202023/%D0%A0%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%99%20%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%202023.pdf>.

громадські організації, волонтерські об'єднання, приватні ініціативи знаних учителів і науковців, які радо діляться своїми знаннями, аби ще більше громадян, в тому числі вимушено переміщені особи, розпочали розмовляти українською»<sup>29</sup>, – сказано на ресурсі Секретаріату Уповноваженого із захисту державної мови.

У громадському секторі організовуються круглі столи, форуми, семінари, вебінари, конференції, присвячені питанням мови у різних сферах суспільного життя; громадські активісти беруть активну участь у наукових заходах, організованих освітніми та дослідницькими установами. Крім того, мовні ініціативи органічно поєднуються з іншими заходами у суспільному житті: напр., проводяться щорічні забіги на підтримку української мови «Біжи за мову».

Громадянський чин під час війни – відмова від усього російського: культури, історії, мови і «повернення» до всього українського. Оприлюднені результати геть усіх опитувань переконують у зміні мовних уподобань українців – зросла кількість переглядів української «Вікіпедії», а також частка тих, хто почав дивитися фільми тільки українською, припинив дивитися російські серіали і слухати російську музику. Сьогодні поширена практика віддавання на перероблення книжок російських авторів і взагалі російськомовних, адже *«російські ракети влучають у тіло, російські книжки влучають у розум»* (<http://surl.li/pxoіu>, дата звернення: 14.07.2022). Чимало книжкових крамниць організовують обміни таких книжок на знижку на українськомовні видання.

Непокоїть громадськість і ситуація, яка склалася сьогодні у сфері освіти. Попри декларації і гасла, а також наявну законодавчу базу масштаби зросійщення як у навчальному процесі, так і в мовному режимі закладів залишаються загрозливими. Тож деякі вищі навчальні заклади (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Харківський національний університет ім. Г.С. Сковороди та Південно-український національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського) ініціювали запровадження посади уповноваженого із захисту державної мови, яку мають право обіймати викладачі та студенти.

Запит суспільства на увідповіднення мовної реальності нормам законодавства набув форми безпосереднього виконання функцій державних інституцій окремими громадянами на волонтерських засадах. Так, в Івано-Франківську з кінця жовтня 2024 р. офіційно розпочали роботу мовні інспектори, налаштовані насамперед

---

<sup>29</sup> Уповноважений із захисту державної мови. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/volonterski-initsiatyvy-z-vyvchennia-ukrainskoi-movy-potuzhnyi-movnyi-front-dlia-mistsevykh-hromad>.

популяризувати мовні курси серед містян і толерантно закликати розмовляти державною. Наполегливі багаторічні зусилля, спрямовані на підтримку українськомовних практик, докладають й окремі активісти, як-от Святослав Літинський (громадська організація «И так поймут»), який подавав судові позови до іноземних компаній щодо маркування товарів та обслуговування в торговельних мережах державною мовою.

### 3. Мовний активізм в онлайн-просторі

Поширення інтернет-технологій і глобальні зміни в моделях комунікації уможливили трансформацію суб'єктності: тепер кожен громадянин – користувач інтернету має змогу стати суб'єктом мовної політики (так званим мовним менеджером) шляхом спілкування на форумах і в соцмережах, коментуванню редакційних матеріалів електронних видань, веденню блогів, створенню інтернет-спільнот тощо.

Якщо до початку повномасштабної війни мовний активізм мав вияв в організації акцій різного масштабу (наприклад, всеукраїнська акція на захист української мови 16 і 17 липня 2020 р. під будівлею Верховної Ради України), то сьогодні через обмеження на мирні зібрання в умовах воєнного стану громадські ініціативи сконцентрувалися переважно в онлайн-просторі. Причину такого переходу вбачаємо ще й у зміні спрямованості заклику: раніше громадськість апелювала до можновладців, вимагаючи ухвалення того чи того законодавчого або виконавчого рішення, нині ж ставить перед собою інше завдання – переконати різні групи населення в необхідності дотримуватися чинного мовного законодавства чи змінити власну мовну поведінку.

Максимальне охоплення інтернет-комунікацією різних верств населення України сприяє досягненню мети мовних активістів. Здатність соцмереж за короткий відтинок часу за допомогою інструменту «поширення» охопити досить великі кола громадян робить такий інструмент пропаганди, як заклики, значно дієвішим. На відміну від класичного варіанту – вертикальної пропаганди (інформаційного потоку згори донизу), горизонтальна (соціальна) пропаганда реалізується в групах і може бути впливовішою за політичну, хоча й менш помітною. *«Шануймо мову! Славимо Україну!»; «Спілкуймося солов'їною!»; «Будьте українцями, вбийте у собі мову ординську, яка нищить душу (націю) українську!»; «Говорімо, пишімо, думаймо українською!»* – це лише кілька прикладів самостійних повідомлень у соцмережах, що стають «вірусними».

За два роки після початку повномасштабної війни на офіційному сайті Уповноваженого із захисту державної мови було зібрано інформацію про понад 250 онлайн-ресурсів, курсів та розмовних

клубів з опанування української мови по всій Україні. Найбільшими волонтерськими ініціативами з вивчення української мови в онлайн-форматі стали: безкоштовні навчальні та просвітницькі відео на YouTube («Безкоштовні курси української мови», «Лайфхак українською» громадської організації «Український світ»; проєкт «Гончаренко центр.Online»); курс на платформі для вивчення мов Duolingo (<https://uk.duolingo.com>); безкоштовний 28-денний курс вивчення української мови від Всеукраїнського руху «Єдині» (<https://yedyi.org>), інтерактивний проєкт «Мова – ДНК нації» (<https://ukr-mova.in.ua>), онлайн-курс на безоплатній основі «Українська за 27 уроків» на платформі Prometheus (<https://prometheus.org.ua>); онлайн-курс «МовиТИ» (<https://study.ed-era.com>), благодійні курси української мови «НУМО – навчаємо української мови онлайн» ([https://linktr.ee/numo\\_annukr](https://linktr.ee/numo_annukr)). Команда «Є-мови» у співпраці з Українською фундацією розвитку розробила курс «Бізнес говорить українською». Освітній хаб міста Києва пропонує отримати теоретичні знання з української мови та вдосконалити навички володіння нею за допомогою мультимедійного курсу «Сучасна українська мова» (<https://eduhub.in.ua/courses/suchasna-ukrajinska-mova>), розробленого за підтримки благодійних фондів.

Серед індивідуальних ініціатив вирізняються такі: курс лекцій про мову від Ірини Фаріон (<https://www.youtube.com/@StudioFarion>); мовна майстерня «Слово на нОво» Лесі Дуди; «Український розмовний клуб з Зоряною Гуцуляк»; проєкт письменниці Марії Дружко «Мовонька для тих, хто хоче насолоджуватися найпопулярнішою у сучасному світі мовою»; розмовні клуби та лекційні заняття на платформі «ЩИТ» Яніни Соколової та Катерини Зуденкової; проєкт «Давай займемось текстом» Наталі Місюк (<https://www.tekstom.com>), онлайн-ресурс «Неправильно-правильно» – довідник з українського слововживання від Марії Волощак (<http://nepravylno-pravylny.wikidot.com>); відео лекції Максима Прудеуса «Як перейти з російської на українську» та «Антисуржик»; «Тренажер з правопису української мови» (<https://webpen.com.ua>), онлайн-тренажер «Українська мова» (<https://www.mova.ua>).

В мережі «Telegram» також стартували проєкти з вивчення й удосконалення української мови: це канали «Українська мова» (<https://t.me/tvoyamova>), «Мова – ДНК нації» ([https://t.me/ukr\\_mova](https://t.me/ukr_mova)), «Про мову» ([https://t.me/promovu\\_in\\_ua](https://t.me/promovu_in_ua)), «Дбай про мову» ([https://t.me/dbay\\_pro\\_movu](https://t.me/dbay_pro_movu)), «Мовний трибунал» ([https://t.me/mov\\_tribunal](https://t.me/mov_tribunal)), «Словниковий запас» ([t.me/zapas\\_slv](https://t.me/zapas_slv)), «Слово. Говори своєю» (<https://t.me/slovoUkraine>), «Українська мова просто» ([https://t.me/mova\\_prosto](https://t.me/mova_prosto)) та ін.

Чимало ініціатив спрямовані на підвищення інтересу молодшого покоління до вивчення української (напр., Всеукраїнський марафон з української мови, курси української мови, розміщені у вільному доступі на освітній платформі ЮНІСЕФ для дошкільнят, молодших школярів та старшокласників від «Українського інституту розвитку освіти», онлайн-уроки української для дітей 4–14 років, що мешкають за кордоном, в онлайн-школі «Цвіт» (<https://tsvitedu.com.ua>)). Для дітей шукають сучасні формати, як-от челендж «Найкраща реклама української мови» для школярів від «HUMAN Школа» (<https://www.human.ua>). Допомогати вдосконалювати знання мови взялися і в смартфоні. Так, створено безоплатні мобільні застосунки, які пропонують опановувати мову граючи: «Вчимо і граємо»; «Давай займемось текстом». Вивчати українську мову не тільки легко, а й весело запрошує команда DyvoVision production, яка створює гумористичне «Солов'їне шоу» про мову (<https://www.youtube.com/@SolovyineShow>).

Збільшили кількість своїх підписників групи у фейсбуці, присвячені мовним питанням («Українці розмовляють українською», «Штаб Опору Змосковщенню», «Мовний патруль», «Мовна підкова», «Як це буде українською», «И так поймут!», «Навчай українською!», «Рух "За мову"», «Грамотна українська: вчимося разом», «Україномовний Київ», «Україномовний Харків», «Україномовна Одеса» та багато інших). Виникали й нові сторінки, зокрема безоплатних шкіл.

В українському сегменті фейсбуку усвідомлення значущості мови для збереження країни в умовах війни мало вияв у виникненні хештегів *#МоваМаєЗначення* і *#Єрізниця*, *#обукраїнювання*, *#немовчи*, а також національного флешмобу *#ПереходьНаУкраїнську*. У перші дні збройного протистояння в цій соцмережі було запущено челенж *«Ні слова москвинською до повної та остаточної перемоги!»*. У мережі Twitter набрала силу кампанія під гаслом *«Это мой последний твит на русском»*.

Конструктивності навколومовним дискусіям додає створення майданчиків, як-от «Портал мовної політики», «Про мову», «Територія мов ВИГУК» у фейсбуці, де користувачі мають змогу не лише висловлювати своє емоційне ставлення до ініціатив влади, а й обговорювати законодавчі ініціативи, програми, стратегії мовного розвитку в конструктивному річизі.

Завдяки громадянській ініціативі створено ресурси, присвячені поясненню, що таке мова ненависті, як її виявити й протидіяти цьому явищу. Інформаційні онлайн-ресурси розміщують матеріали щодо проблем постправди, ролі мас-медіа в поширенні неправдивої і недостовірної інформації, засобів протидії ворожому впливу на

свідомість населення, напр.<sup>30</sup>. Майданчиком, який систематизує, аналізує та пояснює численні приклади російської пропаганди, став сайт Stopfake.org – онлайнова ініціатива з розвінчання міфів на російському телебаченні, в друкованих та електронних ЗМІ, а також у соціальних мережах. З основними міфами російської пропаганди про українську мову на сторінках соцмереж знайомить широкі кола «Центр протидії дезінформації». Волонтерська ініціатива «Як не стати овочем», платформа «Анілізуй» сконцентрувалися на аналізі дискурсу і вчать українців медіаграмотності. Моніторинг інформаційних каналів на дотримання журналістських стандартів, регулярний аналіз впливу російської пропаганди; аналіз медійного середовища для виявлення кампаній із дезінформації здійснюють громадська організація «Детектор медіа» (правонаступниця ГО «Телекритика»), а також Академія української преси, Інститут масової інформації, Асоціація «Спільний простір» та Комітет «Рівність можливостей».

В навколомовному дискурсі з'являються інноваційні формати взаємодії всередині громадянського суспільства. Ще до війни харків'яни розпочали складання «І-мапи», на якій позначали українськомовний бізнес – фахівців і підприємців – і заохочували громадян до дотримання принципу *«свій до свого по своє»*. Сьогодні на мапу «своїх» уже нанесені інші українські міста, а також місця по всьому світові (<https://map.ukyiv.site/>), де надають послуги українською мовою: школи, бібліотеки, кав'ярні, крамниці, перукарні, юридичні компанії, стоматологічні кабінети тощо.

Так само мережі «Фейсбук» і «Телеграм» стали зручними майданчиками для поширення серед громадськості інформації про різноманітні петиції щодо мовних питань до державних органів з детальною інструкцією, як підписатися під тим чи тим зверненням, як-от збирання підписів під петиціями до Президента або уряду (наприклад, петиція до Президента «Прибрати російську мову з сайту Президента України», яка швидко набрали необхідні 25 тисяч підписів).

Здебільшого в електронному форматі з громадськістю працює і офіс Уповноваженого із захисту державної мови. На сайті <https://mova-ombudsman.gov.ua>, окрім ознайомлення з новинами у сфері забезпечення виконання законодавства про державну мову, моніторингом, рекомендаціями тощо, охочі можуть повідомити про порушення законодавства про державну мову, заповнивши електронну скаргу, або звернутися з інших питань, заповнивши електронне звернення. На ресурсі ведеться підрахунок кількості звернень громадян щодо порушення Закону про державну мову в певний період.

---

<sup>30</sup> Посібник з протидії інформаційній зброї // Майдан. 02.07.2018. URL: <https://maidan.org.ua/posibnyk-info-zbroja/>.

#### 4. Дискусії про мовні проблеми в інтернеті

Широкі суспільні кола сьогодні є співтворцями навколомовного дискурсу завдяки максимальному удоступненню для користувачів інтернету можливості залишити коментарі під матеріалами електронних ЗМІ, створювати самостійні дописи й коментувати пости в соцмережах. В українському суспільстві дискусії навколо мовного питання розгорялися здебільшого в періоди перед виборами та змін мовного законодавства. В останні роки такими приводами були: внесення до парламенту законопроектів, які регулюють використання мов у різних сферах; судові розгляди мовного законодавства; громадське обговорення проекту нового українського правопису; опублікування результатів соціологічних досліджень; оприлюднення моніторингу дотримання мовних квот у медіа; огляд телевізійного й кінематографічного контенту. Обговорення викликали також заяви політиків і високопосадовців щодо питання мови; висвітлення фактів відмови в обслуговуванні державною мовою у сфері послуг чи державних органах, на кордоні тощо; повідомлення про дискримінацію і навіть акти насильства через мову спілкування (так звані «мовні скандали»), обговорення правописних новацій і обсценної лексики в публічному дискурсі.

Онлайн-ресурси рясніють оповідями історій, які стосуються питання мови. Люди охоче діляться своїм досвідом із широкими колами користувачів інтернету. Це здебільшого переповідання комунікативних актів у сфері обслуговування (розмови з продавцями, таксистами, чиновниками), у транспорті, під час перетину кордону, «замальовки» вуличних розмов із випадковими перехожими (місцевими чи переміщеними особами, за кордоном). Ці історії зі сторінок у соціальних мережах нерідко потрапляють на новинні сайти, спричиняючи активне обговорення, збурюючи емоції і виводячи розгляд конкретної ситуації на рівень дискусії щодо мовної політики в державі. Треба зауважити, що громадські оцінки мовної політики в Україні в роки повномасштабної війни стали більш гострими й безкомпромісними (*«Хтось ще вірить, що "лагідна" українізація може бути ефективною? Давно не вірю. Тільки жорстке "не розумію" може щось змінити»* (<http://surl.li/pwnok>, дата звернення: 24.09.2022)). До традиційних аргументів поборників повноцінного утвердження української мови (її державний статус; частка тих, хто вважає її рідною; критерій національної самоідентифікації) додалися такі: «Російська мова – мова країни, яка розв'язала війну проти України»; «Відмова від російської – шлях до перемоги»; «Українська мова – запорука виживання народу, вияв спротиву»<sup>31</sup>. Державна українська

---

<sup>31</sup> Руда О.Г. Навколомовний дискурс під час російсько-української війни. *Українська мова*. 2024. 2 (90). С. 41.

мова позиціонується як засіб захисту, прихистком від уже не духовного, а фізичного знищення, гарантією виживання нації загалом і кожного зокрема.

Заохочення, спонукання до вживання державної, «повернення» до української – лейтмотив більшості дописів, присвячених мові, напр.: *«Я дякувала симпатичному водієві таксі, який щойно приїхав з Краматорська <...> але говорив українською і казав, що це так має бути, хоча я бачила, він добирав слова... Але тішився на моє дякую»* (<https://surl.li/vbvjbf>, дата звернення: 14.04.2022). Заохочуючи до використання української, громадян закликають не боятися припускати помилок, говорити недосконалою мовою, що часто в російськомовних є причиною відмови від переходу (*«Щоб розмовляти українською мовою не потрібні лозунги, треба просто почати. І нехай спершу буде кострубато, нехай будуть проскакувати русизми чи суржик, нехай ви будете довго підбирати слова, це абсолютно не страшно»*) (<https://surl.li/wmoqjl>, дата звернення: 14.04.2022)).

Великий інтерес користувачів інтернету викликають історії переходу на українську мову російськомовних громадян України, напр.<sup>32</sup> Сильний агітаційний ефект справляють такі історії, викладені «агентами впливу» – відомими політиками, артистами, інтелектуалами, спортсменами, воїнами тощо. Разом з тим контroversійні висловлювання про мовну політику та ситуацію публічних осіб найбільше збуджують загал.

Питаннями, які сьогодні викликають найбільший суспільний резонанс, є своєчасність порушення мовного питання в умовах війни та кореляції між мовною поведінкою та патріотизмом (аргумент про російськомовність багатьох захисників). Левову частку обговорення мовних питань становлять сповнені емоцій суперечки, які роз'яструють разом національні, расові, політичні, соціальні, гендерні проблеми суспільства. Мовні скандали, що висвітлюються на сторінках інтернет-видань, переростають в історії, за розвитком яких уважно стежить уся інтернет-спільнота (*«В Одесі жінку вигнали з закладу за прохання обслуговувати українською: щодо власника вживатимуть заходів»*) (<http://surl.li/pwmjbb>, дата звернення: 16.02.2023); за кілька днів: *«Після мовного скандалу хазяїн одеського кафе заговорив українською»* (<http://surl.li/pwmmi>, дата звернення: 19.02.2023). Ба більше, у дискурсі утвердилася комунікативна подія – мовний скандал, – і загал уже не потребує пояснення суті цього явища<sup>33</sup> (*«Мовний скандал*

---

<sup>32</sup> Зубар Д. Не хочуть асоціювати себе з росіянами: історії одеситів, які перейшли на українську після повномасштабної війни // Суспільне. Одеса. 01.06.2022. URL: <https://suspilne.media/odesa/245502-ne-hocut-asociuvati-sebe-z-rosianami-istorii-odesitiv-akiperejsli-na-ukrainsku-pisla-povnomasstabnoi-vijni/>

<sup>33</sup> Руда О.Г. Навколомовний дискурс під час російсько-української війни. *Українська мова*. 2024. 2 (90). С. 46.

*із таксистом: Креміль каже, що водій не уникне покарання»* (<http://surl.li/pwnbg>, дата звернення: 26.10.2023). Загалом дискурс навколо питання мови, що розгорнувся в умовах російсько-української війни, відображає екзистенційний стан суспільства – переживання колективної й особистої травм, намагання осмислити причини того, що сталося, а також зміни життєвих цінностей і пріоритетів.

## ВИСНОВКИ

Мовна політика – найважливіший напрям внутрішньої політики держави, особливо двомовної, як-от Україна, у якій нерозв’язані мовні проблеми пов’язані з тривалим періодом бездержавності народу, антиукраїнською політикою панівних на українських теренах режимів, а також непослідовною мовною політикою влади вже в незалежній країні. Велика кількість українців на третьому десятилітті років незалежності держави мають складнощі з мовною ідентифікацією, що корелюють із етнічною, ідеологічною, культурною, конфесійною і політичною невизначеністю. Цю хворобу зростання й дорослішання здатні вилікувати час, соціально-демографічні процеси, стратегічне планування культурного розвитку, подання колоніальної спадщини в інформаційно-культурному просторі й системі освіти. Та, на жаль, Україна не має сьогодні змоги пройти цей еволюційний шлях через втягування у війну, яка ведеться на і на полі бою, і в інформаційному просторі.

Імпульс «самоукраїнізації» громадян, викликаний повномасштабним вторгненням, з часом може слабшати, волонтерські ініціативи втрачатимуть свою масовість, вважає Уповноважений із захисту державної мови<sup>34</sup>. Антагоністичні тенденції в сучасному українському суспільстві – прагнення до відродження своєрідності українського народу, з одного боку, і утвердження права кожного на вільний вибір мововжитку, з другого<sup>35</sup> – війна повною мірою не згладить, і це підтримуватиме певну напруженість мовного простору України<sup>36</sup>. Тож

---

<sup>34</sup> Про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2023 році: Річний звіт / Уповноважений із захисту державної мови. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/storage/app/sites/14/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%202023/%D0%A0%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%99%20%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%202023.pdf>. С. 110

<sup>35</sup> Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом / О. М. Майборода (голова редколегії). Київ: Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.

<sup>36</sup> Важливо, однак, зауважити, що за даними опитування Київського міжнародного інституту соціології 4–27 грудня 2022 р., більшість респондентів з усіх категорій населення воліють, аби держава проводила політику, спрямовану на зміцнення позицій української мови (тільки 6% назвали пріоритетним розв’язання питання щодо статусу російської мови). Див.: Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го // Збруч. 07.01.2023. URL: <https://zbruc.eu/node/114247>.

знайти швидкий рецепт подолання цих перешкод, увідповіднивши юридичний статус української мови як державної реальній соціолінгвістичній оцінці, не порушуючи при цьому мовних прав громадян, – завдання, яке стоятиме перед розробниками і втілювачами мовної політики в Україні. Його досяжність засвідчує успішний досвід Чехії, Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії, Ізраїлю та інших країн, яким вдалося створити модерні національні держави.

Звісно, можемо покладати надії на те, що керівні еліти – нинішня та наступні – нарешті оцінять належно роль української мови у формуванні української нації і держави й остаточно відмовляться від хибної орієнтації на українсько-російську двомовність у будь-яких її формах як принцип державної мовної політики. (До того ж це можливо за умови відсутності впливу зовнішніх факторів мовної політики, як-от вимоги агресора щодо мирного урегулювання, і потреби протистояти їм.) Та хоч якими послідовними та цілеспрямованими кроками у цьому напрямку будуть заходи вищої влади, однак зміни владних команд, опозиційні настрої, брак коштів, інші пріоритети в умовах війни і в повоєнний час, а також неповне подолання колоніальної русифікаторської спадщини ставатимуть на заваді дотриманню чіткого курсу на українізацію мовного простору України. Тож розв'язання цього завдання, як і раніше, частково лягатиме на плечі громадськості – як окремих мовних активістів, так і різноманітних організацій, об'єднань, ініціатив, що діятимуть власним коштом чи за підтримки бізнесу або грантової допомоги. А вже держава заходами мовної політики здатна перетворити ці напрацювання на ефективне знаряддя для свого зміцнення, або, як це ставалося неодноразово в різні роки незалежності, для педалювання мовних проблем і посилення протиріч у суспільстві.

## АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано передумови згуртування громадськості навколо питання мови в різні періоди становлення Української держави, виокремлено напрями громадської активності та головні суспільні орієнтири в мовному питанні, визначено форми мовного активізму, зокрема простежено, як сьогодні, під час російсько-української війни, розгортається навколумовний дискурс і яка в ньому роль громадянського суспільства.

## Література

1. Акуленко А. Щоб вовки ситі, а кози – цілі: що написали в проєкті Українського правопису // INSIDER. 19.08.2018. URL: <http://www.theinsider.ua/art/5b794b602526b> (дата звернення: 19.08.2018).
2. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 грудня 2013 р.) / упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк; за заг. ред. О.А. Корнієвського. Київ: НІСД, 2014. 192 с.
3. Данилевська О.М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. Київ, 2009. 176 с.
4. Дзюба Іван. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 1998. 276 с.
5. Зарецький О.В. Офіційний та альтернативний дискурси: 1950–80-ті роки в УРСР. Київ, 2003. 260 с.
6. Зубар Д. Не хочуть асоціювати себе з росіянами: історії одеситів, які перейшли на українську після повномасштабної війни // Суспільне. Одеса. 01.06.2022. URL: <https://susplne.media/odesa/245502-ne-hocut-asociuvati-sebe-z-rosianami-istorii-odesitiv-aki-perejsli-na-ukrainsku-pisla-povnomasstabnoi-vijni/> (дата звернення: 06.02.2025).
7. Кремінь Т. Мовний Майдан, який розпочався 10 років тому, триває дотепер // LB.ua. 08.07.2022. URL: [https://lb.ua/blog/taras\\_kremin/522571\\_movniy\\_maydan\\_yakiy\\_rozpochavsya\\_10.html](https://lb.ua/blog/taras_kremin/522571_movniy_maydan_yakiy_rozpochavsya_10.html) (дата звернення: 06.02.2025).
8. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови IX–XX ст. Київ: «К.І.С.», 2020. 192 с.
9. Кулик В. Мова й ідентичність в Україні після Євромайдану. *Наукові записки Інституту історії України ім. І.Ф. Курса НАН України*. Вип. 2 (82). С. 90–103.
10. Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го // Збруч. 07.01.2023. URL: <https://zbruc.eu/node/114247> (дата звернення: 06.02.2025).
11. Лицба М. Розвиток відносин між владою та суспільством в Україні: від еволюції до революції. *Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 грудня 2013 р.)* / упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк; за заг. ред. О.А. Корнієвського. Київ: НІСД, 2014. 192 с.
12. Масенко Л. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні. Київ: «Кліо», 2020. 176 с.

13. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом / О.М. Майборода (голова редколегії). Київ: Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.

14. Мовний майдан // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Мовний\\_майдан](https://uk.wikipedia.org/wiki/Мовний_майдан) (дата звернення: 06.02.2025).

15. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины / Київський центр політичних досліджень і конфліктології «Аналітик». URL: <http://www.analitik.org.ua/publications/joint/3dd2502a/3dd2594f/> (дата звернення: 10.07.2012).

16. Посібник з протидії інформаційній зброї // Майдан. 02.07.2018. URL: <https://maidan.org.ua/posibnyk-info-zbroja/> (дата звернення: 30.09.2018).

17. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.02.2025).

18. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 р. № 141-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.02.2025).

19. Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 березня 2024 р. № 243-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.02.2025).

20. Про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2023 році: річний звіт / Уповноважений із захисту державної мови. URL: <https://mov-ombudsman.gov.ua/storage/app/sites/14/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%202023/%D0%A0%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%99%20%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%202023.pdf> (дата звернення: 06.02.2025).

21. Руда О.Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2012. 232 с.

22. Руда О.Г. Навколомовний дискурс під час російсько-української війни. *Українська мова*. 2024. 2 (90), С. 30–50. DOI: 0.15407/ukrmova 2024.02.030.

23. Тараненко О.О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*. 2003. № 2–3. С. 30–55.

24. Трач Н. Мовний менеджмент по-українськи // Українська правда. 30.01.2027. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/01/30/222333> (дата звернення: 12.10.2020).

25. Трач Н. Разом – сила! Риторика українського спротиву. Соціолінгвістичні есеї. Київ: «Кліо», 2015. 141 с.

26. Уповноважений із захисту державної мови. URL: <https://movas-ombudsman.gov.ua/news/volonterski-initsiatyvy-z-vyvchennia-ukrainskoi-movy-potuzhnyi-movnyi-front-dlia-mistsevykh-hromad> (дата звернення: 06.02.2025).

27. Черненко Г., Шумлянський С. Навколомовні дискусії в новітній Україні. *Схід / Захід: іст.-культ. зб. Вип. 16–17. Нео-анти-колоніалізм vs нео-імперіалізм: релевантність постколоніального дискурсу на пострадянському просторі / за ред. Г. Грінченко, Т. Дзядевич; Східний інститут українознавства ім. Ковальських та ін.* Харків: «НТМТ», 2013. 551 с.

28. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус. Чернівці: «Рута», 1998. 208 с.

#### **Information about the author:**

**Ruda Olena Hryhorivna,**

Candidate of Philological Sciences,

Senior Researcher at the Department of Stylistics,

Language Culture and Sociolinguistics

Institute of the Ukrainian Language of the National Academy

of Sciences of Ukraine

4, Mykhaila Hrushevskoho street, Kyiv, 01001, Ukraine